

CEM AYİNİ'NİN FERT VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr. Muammer CENGİL*

Alevi-Bektaşî topluluklarının en önemli ritüellerinden birisi olan Cem sosyal, psikolojik ve kültürel etkileri olan dinsel törenlerdendir.¹ Alevi-Bektaşî geleneğinin yazılı kültürden ziyade sözlü kültüre dayanması ve mevcut rivayetlerin de efsaneleşmesi dolayısıyla Cem törenlerinin başlangıcı, tarihi ve kaynağı hakkında yeterli malumata sahip değiliz. Bu durum da Cem törenlerinin kaynağıyla ilgili değişik yorumlar yapılmasına neden olmaktadır.²

Bir yoruma göre Cem Sufiler arasında yaygın olarak zikredilen “Mûtû kable en temûtû”³ buyruğuna dayanır. Bu sözün anlamı: “Ölmeden önce ölün, mahşer günü gelmeden hesabınızı verin. Ahirete kul hakkı ile gitmeyin. Hiç kimseyle alıp vereceğiniz kalmasın. Alnınız açık, yüzünüz ak olsun. Dürüst, mert, iyi huylu, gerçek erenler safına katılmış insân-ı kâmillerden olun. İnsanlar sizden razı ve hoşnut olsun ki, Hâk da sizden razı ve hoşnut olsun”dur.⁴

Sözlük anlamı olarak ayin, tören, adet, töre manalarına gelen Farsça bir kelime⁵ cem ise toplanmak, bir araya gelmek manasında Arapça bir kelimedir.⁶ Tasavvufî bir kavram olarak ise Ayin-i Cem kulun ontolojik manada olmaksızın Allah'ta eriyip, kendini kaybederek onunla bir olması⁷ ve zikir meclisi, zikir halkası, mürşidin irşad toplantısı⁸ gibi anlamlara gelmektedir.

Bedri Noyan'a göre ise âyin-i cem kavramının orijinali ayn'ül-cem'dir. Ayin-i cem sözü galattır ve aynû'l-cem'den bozmadır. Ayn; gerçek, varlık, öz anlamına gelmektedir.

* Gazi Üni. Çorum İlahiyat Fak. Din Psikolojisi Anabilim Dalı

¹ Irene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, çev; Turan Alptekin, Cem Yayınları, İstanbul 1994, s. 82.

² Mahmut Riyad Bakır, **Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşîlikteki Yorumu**, Doktora Tezi, Ankara 2001, s. 109; Harun Yıldız, **Amasya Yöresi Alevileri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2003, s. 136-137.

³ Ebu'l-Fidâ İsmain b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfu'l-Hafa**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985, c. II, s. 384.

⁴ Mehmet Yaman, **Alevilik, İnanç-Edeb-Erkan**, 4. Baskı, Ufuk Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 117.

⁵ Mehmet Kanar, **Büyük Farsça Sözlük**, Birim Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 30.

⁶ Ahmed b. Faris, **Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga**, Tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Daru'l-Ceyl, Beyrut 1991, c.1, s. 479.

⁷ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1997, s. 175.

⁸ İskender Pala, “Bezm-i Cem”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, c. 6, İstanbul 1992, s. 106.

Böylece aynû'l-cem gerçek birleşme, birliğin özü anlamlarına gelen bir deyim olarak Bektaşiler ve Mevleviler arasında kullanılmaktadır.⁹

Gerek ayin-i cem, gerekse aynû'l-cem olarak ele alınsa da her iki kavram, aynı manaya işaret etmektedir. Yani cem, bütün benliklerin ortadan kaldırılması ve yaradılış sırrının açıklanarak insanın Allah'a kavuşturulmasını ifade etmektedir.¹⁰

Bazı kaynaklarda Ayin-i Cem'e referans olarak Kırklar Meclisi gösterilmektedir. İnanişâ göre Kırklar, aleme düzen verirler, halk içinde dolaşırlar. Halktan birisi gibi giyinirler ama kimse bunları tanımaz. Bunlar için zaman ve mekan yoktur. Bir anda bir uçtan bir başka uca, bir yerden bir başka yere gidebilirler.¹¹ Bektaşilere göre de Kırklar Allah'la cem olup zaman ve mekanı geride bırakmakta, tefrika halinde ise, insanlar arasına karışıp dolaşmaktadırlar. Cem töreni de Kırkların bu haline duyulan özlemin bir sonucudur. Cem ayinine kaynaklık ettiği inanan Kırklar meclisi Hz. Peygamber'in Mirac olayından sonra gerçekleşmiştir.¹² Tasavvuf edebiyatımızda miraç olayını anlatan mensur ve manzum eserlere mi'râc-nâme denir. Cem ayinine kaynaklık teşkil ettiği inanan Kırklar meclisi ile ilgili rivayetler de böyle bir mi'râc-nâmedir. Bu mi'râc-nâme çok sayıda Alevi-Bektaşî şairinin ortak çalışmasıyla anonim bir şekilde ortaya çıkmış, aşıkların dilinde söylenerek zenginleştirilmiş ve çeşitli rivayetlere bürünmüş bir halde kadar günümüze ulaşmıştır. Bu mi'râc-name'de anlatılmak istenilenler sembolik ifadelerle anlatılmaktadır. Aslan, yiğitliğin ve kahramanlığın sembolüdür. Üzüm suyuyla sarhoş olmak, Allah aşkıyla sarhoş olmak, sekr haline geçmektir. Kırkların birinin eli kesilince, hepsinden kan akması birlik ve beraberliktir. Vahdet-i vücut'un değişik bir ifadesidir. Zaman ve mekanı geride bırakmaktır. Allah'la cem olmaları, insanlar arasında bir insan olmaları ise tefrika halidir. Rivayetlerin sözlü kültüre dayanması, sözlü rivayetlerin yöreden yöreye göre değişiklik göstermesi, hitap edilen kesimin kültürel seviyesi, gelenek ve görenekler gibi sebeplerle, zaman zaman semboller gerçeklerle karıştırılmış, sembolik anlatımlar gerçek sanılmıştır. Bu sebeple, içki içmek bazen cem törenlerinin ana unsurlarından sayılmıştır. Oysa, tasavvuf edebiyatı böyle sembolik anlatımlarla doludur.¹³

⁹ Bedri Noyan, **Bektaşilik, Alevilik Nedir**, s.

¹⁰ Cavit Sunar, **Melamilik ve Bektaşilik**, Ankara 1975, s. 12.

¹¹ Noyan, **Bektaşilik, Alevilik Nedir?**, Ankara 1987, s. 66.

¹² Adil Ali Atalay, **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, Can Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 1998, s. 13-25.

¹³ Bakır, **a.g.t.**, s. 111-118.

Ayrıca burada belirtmeden geçemeyeceğimiz bir husus da eski türk dini inanış ve ayinleriyle cem ayini arasındaki büyük benzerliklerdir. Cem ayini ile Şamanlık ayinleri arasında şekil itibariyle pek çok benzerlikler bulunmaktadır.¹⁴ Orta Asya Türk kültürü, İslamiyet kültürü ve Anadolu kültürü yeni bir Türk kültürü oluşturmuştur. Türk kültür tarihi açısından Anadolu’da dinsel inançlara değişik bakış açıları, tarikatleri doğurmuştur. Anadolu sufiliği İslamiyet öncesi inanç sistemleri ve sosyal yaşamın etkisiyle karışmış Anadolu’ya özgü bir sentez oluşturmuştur.¹⁵

Cem ibadetinin bir diğer adı da “halka namazı”dır. Cem’deki halkada esas olan namaz deyişiyile kastedilen Buyruk’taki ifadesiyle “niyaz”dır, Allah’a yalvarmak, dua etmektir.¹⁶ Bunu 5 vakit namaz ile karıştırmamak gerekmektedir. Çünkü tarikat ayinleri ülkemizde hiçbir zaman camilerde yapılmamış, tekke, dergah ve diğer uygun mekanlarda yapılmıştır. Dinin emretmiş olduğu 5 vakit namaz ise bütün tarikatlarda olduğu gibi Alevi – Bektaşilikte de vardır.¹⁷

Ayrıca müzik Cem Ayinlerinde kullanılan bir unsurdur. Ayin-i Cemlere başlamadan önce “muhabbet” adı verilen saz eşliğinde, eski âşıkların deyişlerinin söylendiği ve âşıkların kendi deyişlerini okudukları bir bölüm vardır. “Pir Sultan Abdal”, “Nesimi”, “Kul Himmet”, “Sıtkı Baba”, ”Sadık Baba”, “Sah Hatai”, “Kaygusuz Abdal”¹⁸, vb. âşıklardan usta mahalli deyişler okurlar. Bu bölümde deyişlerin yani sıra sohbetler de yapılmaktadır.¹⁹ Eskiden şehirlerdeki Bektaşî toplantılarında saz veya kopuzun yanında kudüm, tanbur ve çalpala gibi aletler de kullanılırdı.²⁰

Alevi-Bektaşî geleneğinde yılın değişik dönemlerinde ve çeşitli amaçlarda cem ayinleri düzenlenmektedir. Bunlar kısaca şöyledir:

¹⁴ Mehmet Eröz, **Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 56; Eröz, **Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik**, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977, s. 311-314; L. P. Potapov, “Göçebelerin İbtidai Cemaat Hayatlarını Anlatan Çok Eski Bir Adet”, **İ.Ü.E.F.T.D.**, XI / 15, İstanbul 1960, s. 71-84.

¹⁵ Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları**, Ankara 1993, s.138.

¹⁶ **Buyruk, Alevi İnanç-İbadet ve Ahlâk İlkeleri**, Mehmet Yaman (Der.), Mannheim Alevi Kültür Merkezi Yayınları, Mannheim, 2000, s. 23.

¹⁷ Münci Baba (Mehmet Seyyat), **Tarikat-ı Aliyye-i Bektaşîye**, Sadeleştiren: Ahmet Gürtak, T. D. V. Yayınları.

¹⁸ Bu şahıslar alevi-bektaşî topluluklarında ‘yedi ulular’ olarak anılmaktadır.

¹⁹ Fatma Sezgin: **Günümüzde Şanlıurfa Kısas Köyü Aşıklık Geleneği ve Kısaslı Aşıklar**, Çukurova Üniversitesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 1998, s. 32. Yıldız, **a.g.t.**, s. 145-146.

²⁰ Ali Sümer, **Hacı Bektaş-ı Veli**, Ankara 1990, s. 57.

İkrar Verme Cemi: Alevi-Bektaşî yoluna girmek amacıyla yapılan ayindir. Karı-koca bir çiftin musahibi²¹ ile birlikte erkana girmesi için yapılır. Alevi soyundan gelmediği halde Bektaşî tarikatına girmek isteyenler için de bu ayin yapılmaktadır.²²

Abdal Mûsâ Kurbanı: Abdal Mûsâ cemi diye de anılan bu erkan özellikle kış aylarında yapılır. Halk, Abdal Mûsâ kurbanının o yıl insanları elem, keder, hastalık ve belalardan koruyacağına ve kazançlarının bereketli olacağına inanmaktadır.²³ Bazı bölgelerde kış aylarında Perşembeyi Cuma'ya bağlayan gecelerde her hafta bu erkânı yapmak gelenekselleşmiştir. Komşuların istekleri veya şahısların kurban kesmek istemeleri, dede veya birbaşka misafir geldiğinde köy halkını bir araya toplamak, köyde herhangi bir dargınlık veya bir sorun çıktığında onu çözüme kavuşturmak için de Abdal Mûsâ Kurbanı (Cemi) yapılabilmektedir.²⁴

Hizmet Görme (Baş Okutma) Erkanı: Bu erkân, kişinin ikrarına bağlı olduğunu göstermeye yönelik olarak yapılır. Bektaşîliğe göre baş okutan bir can, mürşidin huzurunda usulüne uygun biçimde ellerini göğsüne kavuşturup ayaklarını mühürleyerek A'raf sûresinin 22. ayetini (İblis'in Âdem ve Havva'yı aldattığını belirten ayet) okur ve "Bu fakirden incinmiş can varsa dile gelsin ve hakkını talep etsin" der. Mürşid cem erenlerine o candan razı olup olmadıklarını sorar. Talebi olan varsa dinlenir ve razılık alınır. Sonra diğer hizmet sahipleri, belli erkân dahilinde hizmetlerini ifa ederler. Aleviler'de ise bu, musâhiplik erkanına yakındır. Kişi musahibiyle birlikte dedenin huzurunda toplumdandan helallik diler. Talebi olanlar dinlenir ve tatsızlık çözülür. Diğer hizmet sahiplerinin hizmetlerini ifa etmesiyle birlikte cem sona erer.²⁵

Koldan Kopan Erkanı: Bu erkân bir ayinden ziyade gençleri toplantıya alıştırma, onlara âdâb ve erkân hususunda duygu verme, tarikat mefkûresini aşılama amaçlı bir muhabbet meclisidir. Diğer erkâna bekârların girmesi yasak olduğu için genç delikanlılar, bâkire kızlar ana-babalarıyla birlikte bu meclise gelirler. Meclise gelen canlar yanlarında dem, meze ve yiyeceklerle gelirler. Bu mecliste çerağlar yakılır, demler içilir, nefes ve

²¹ Mûsahiplik, kanbağı taşımayan evli iki insan arasında bir dede tarafından kutsanarak oluşturulan manevi kardeşliktir. Bkz; İrene Melikof, **Hacı Bektaş, efsaneden Gerçeğe**, İst. 1998, s. 270-271; Yaman, **Alevilik, İnanç-Edeb-Erkân**, s. 211,212

²² Noyan, **Bektaşilik-Alevilik Nedir?**, s. 236-275.

²³ Mehmet Yaman, **Alevilik**, s. 128.

²⁴ Ethem Ruhi Fırlalı, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1994, s. 331-332.

²⁵ Noyan, **Bektaşilik, Alevilik Nedir**, s. 294-296.

buyruklar okunur, semahlar yapılır. Dede gülbank çektikçe gençler ellerini birbiri üstüne koyarak “Allah! Allah!” nidasıyla âyîn-i cemin ruhî duygusuna iştirak ederler.²⁶

Dârdan İndirme Erkânı: Bu erkân ölen bir canın velisi veya vasileri tarafından tıpkı o can hayatta imiş gibi düşünülerek, başta yakınları olmak üzere ilişkili olduğu insanlarla helalleşmesi, varsa onların haklarını yerine getirmek için yapılır.²⁷

Muharrem Erkânı: Aleviler-Bektaşiler Hz. Hüseyin’in şehadeti anısına Muharrem ayının 1’nden 12’sine kadar oruç tutarlar. Ayrıca bu süre zarfında sakallar tıraş edilmez, eğlence yapılmaz, karı koca ilişkileri kesilir. 12. akşamı ise kurban tığlanıp cem ayini yapılır.²⁸

Cem, “Dede” yönetiminde 12 hizmet sahiplerince belli bir düzen içerisinde yerine getirilir.²⁹ 12 Hizmet, Hz. Ali soyundan gelen on iki imamı temsil etmektedir ve cemlerde bu hizmetler yerine gelmeden yenilen içilenin helal olmadığına inanılır.³⁰ Bu 12 hizmet şöyledir:

Dede: Sercem de denir. Cemi yönetir.

Rehber: Görgüsü yapılanlara ve ceme katılanlara yardımcı olur. Dikme, Yol-eri, Mürebbi, Baba da denir. Dede gelmemişse cemleri idare eder.

Gözcü: Cemde düzeni ve sükûneti sağlar. Töreye aykırı hareket yapılmamasına bakar.

Çerağcı: Çerağ’ın uyandırılması (yakılması), meydanın aydınlatılmasıyla görevlidir.

Sazandar: Zâkir de denir. Deyiş, düvaz³¹ ve miraclama söyler. Semahı idare eder.

Ferraş: Bu, Carcı veya Süpürgeci adıyla da anılır. Selman hizmeti denir. Gerekirse rehberine yardım eder.

Sakka: İbrikdâr da denir. Suyu dağıtır. Dolucu da denir.

Sofracı: Kurbanı da denir. Kurban ve yemek işlerine bakar.

²⁶ M. Tevfik Oytan, **Bektaşiliğin İçyüzü**, İstanbul 1979, s. 194.

²⁷ Oytan, **a.g.e.**, s. 196-197.

²⁸ Noyan, **a.g.e.**, s. 132-133.

²⁹ Enver Behnan Şapolyo, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, s. 283.

³⁰ Fuat Bozkurt, **Aleviliğin Toplumsal Boyutları**, Yön Yayınları, İstanbul 1990, s. 156.

³¹ Düvaz başta Hz. Ali olmak üzere içinde ehl-i beyt ve on iki imamların isimlerinin geçtiği ve onların faziletlerinin anlatıldığı deyiş ve nefeslere denir. Bkz; Yaman, **a.g.e.**, s. 228.

Pervâne: Semahcı da denir. Semah yapanlardır.

Peyik: Cemi komşulara haber verir. Buna bazı yerlerde; Ayakcı, Dâvetci, Okucu da denir.

İznikçi: Cem evinin temizliğine bakar.

Bekçi: Kapıcı da denir. Cem evinin kapısında bekler, gireni çıkanı kontrol eder.

Yöreden yöreye ufak bazı farklılıklar görülmekle birlikte genel hatlarıyla Ayin-i Cem şu şekilde icra edilir:

“Akşam olunca cem yapılacak yere gelen erkekler ve bacılar yanlarında getirdikleri çörek, kuru yemiş veya meyve gibi yiyecekleri lokma işiyle görevli hizmet sahibine verdikten sonra yan yana iki eli göğüste veya sağ eli göğüste sol eli aşağıya salınmış, sağ ayağının başparmağı sol ayağının üzerine konmuş ve vücut hafifçe öne eğilmiş olarak duaya dururlar. Buna “dâra durmak” da denir. Dede: “Allah! Allah! Lokmalar kabul ola. Muradlar hasıl ola. Hak-Muhammed-Ali kabul eyleye. İmam Hasan, Şah Hüseyin, Hünkâr hacı Bektaş-ı Veli defterine kayıt ola. Nûr-ı nebi, Kerem-i Ali, pîrimiz, hünkârımız hacı Bektaş-ı Veli. Gerçek erenlerin demine hû” diye dua verir. Ceme katılanlar diz üzere gelerek meydana niyaz ederler. Bundan sonra erkekler, yönü dededen tarafa gelmek üzere orta yerde büyük bir boşluk bırakarak halka teşkil edecek biçimde otururlar. Cemaatin kalabalık oluşuna göre bu halka üç, beş ve daha fazla sıra olabilir. Burada herkes birbirine dönüktür. Bacılar ise erkeklerin teşkil ettiği halkanın geri tarafında münasip bir yere otururlar.

Cemde on iki hizmet yapılmazsa yenen ve içilen helal olmaz. İlk hizmet dedeye aittir. Dedenin (pir, mürşid) postunun yeri başköşedir. Dede bu postun üzerine oturur. Başta rehber olmak üzere diğer hizmet sahipleri ayakları mühürlenmiş olarak (sağ ayak başparmağı sol ayak üzerine konmuş vaziyette) yan yana durup dededen hizmet alır. Dede hizmet sahiplerine: “Allah! Allah! Akşamları hayrola, hayırlar fethola, şerler defola. Hizmetiniz kabul ola. Muradınız hâsıl ola. Hâzirân, gâyibân, zâhir, bâtın, âyin-i cem erenlerinin nur cemallerine aşkola. Onsekiz bin alemle birlikte mümin müslim cümle kardeşlerimizi Muhammed-Ali eşiğinden mahrum etmeye. Allah cümlemizi didar-ı Ehl-i beyt’e, meşreb-i Hüseyin’e nail eyleye (sonra tek tek her hizmet sahibinin adını ve o hizmetin kendisinden kaldığına inanılan zatların isimlerini sayar ve devam eder). Nûr-i Nebî, Kerem-i ali, pîrimiz Hacı Bektaş-ı Veli. Gerçek erenlerin demine hû” der.

Buradan sonra hizmet sahipleri topluca meydana niyaz edip yeniden dâra dururlar. Dede: “Tecellâ, tevellâ Hakk’a yazıla. Tecellânız temiz, yüzünüz ak ola. Tecellâ gören cehennem nârı görmeye. Erenlerden hizmet, şey’en lillah, Allah eyvallah!” der. Bu duadan sonra hizmet sahipleri hizmetlerinin başına geçer. Süpürgeci üç defa meydana süpürür. Dârda: “Allah! Allah! Gürûh-u nâciyim. Kırklar meydanında süpürgeciyim. Hüseyin-i Kerbelâ için gözlerim kanlı yaştır. Yezîd’in bağı kara taştır. Pirimiz kırklar içinde Seyyid-i Ferrâş’tır. Ber cemâli. Muhammed, Kemâl, İmam Hasan, İmam Hüseyin Ali râ salavât” tercümanını okur. Dede: “Allah! Allah! Hizmetin kabul ola. Muradın hâsıl ola. Seyyid-i Ferrâş efendimizin himmeti üzerine ola. Gerçek erenler demine hû” der. Bunun üzerine süpürgeci bulunduğu yeri niyaz edip geri geri çekilerek meydandan ayrılır. Bundan sonra her hizmet sahibi hizmetini yaptığında meydana süpürmek süpürgecinin görevidir.

Bundan sonra görgüsü yapılacak iki musâhip aile “meydan”a gelir. Bu dört candan yaşca büyük olan erkek sağ başta, yanında eşi, onun da yanında diğer çift vardır. Bellerine kemerbest kuşağı bağlamışlardır. Dedenin yardımcısı olan rehber onların önüne durur ve meydana niyaz ettikten sonra: “Allah! Allah! Eli yerde, özü dâr-ı Mansûr’da, Hak-Muhammed-Ali yolunda. Erenler meydanı, pîr divanında, canı kurban, teni tercüman. On iki imama ve on dört Ma’sûm-u Pâk efendilerimizin dostlarına dost, düşmanlarına düşman olmak kavliyle hak erenlerinin nasihatını kabul, muktezâsıyla amel etmek üzere, yalın ayak, yüzü üzerine sürünerek gelmiş, cem erenlerinin izn-i icâzetiyle Muhammed-Ali yoluna, Seyyid Muhammed Hacı Bektâş-ı Velî tarik-i nâzenine dahil olmak üzere koç kuzulu kurbanlarıyla gelmişler. Hakk’ı görmüş, râh-ı Hak bilmiş, Nesîmî gibi yüzülüp Mansûr gibi asılıp, Fazlı gibi borçtan halas olmak isterler Himmet-i pîr niyaz ederler. Allah, eyvallah” derler.

Rehberin bu sözlerine karşılık dede cemde oturanlara üç kez yüksek sesle “Cem erenleri siz bu canlardan razı mısınız?” diye sorar. Bu soru üzerine o sofı ve bacılardan talebi olanlar söyler. Sorunlar çözülür. İstekleri yerine getirilir. Böylece razılık sağlanır. Cem erenleri oturduğu yerde elleriyle niyaz ederler. Dede, Tevbe sûresinin 119. Âyeti olan “Yâ eyyühellezine âmenü’t-takullâhe ve kûnû maa’s-sâdikîn” (Ey iman edenler! Allah’ı sevip sayın ve doğrularla beraber olun) ibaresini okur ve : “Tövbe günahlarımıza estağfirullah, elimizle, dilimizle, belimizle işlediğimiz günahlarımıza tövbe estağfirullah, isyanlarımıza tövbe estağfirullah” der. Sonra “ber cemâl-i Muhammed, kemâl-i Hasan, Hüseyin, ali râ bülend-i salavât” der ve bütün cem erenlerini salavata davet eder. Onlar da

toplucu “Allahümme salli alâ seyyidinâ Muhammed ve alâ âl-i Muhammed” diye salavat verirler.

Bundan sona görülmek üzere meydana bulunan canlar yüzüstü secdeye kapanırlar. Dede: “Geldiğin Ali yolu, durduğun Mansûr dârı, gördüğün Hak dîdarı. Hak cesedine can verdi. Kalbine iman verdi. Ağız tâlip, dil mürşid. Erenler meydanında ne gördün, ne işittin” diye sorar. Dârdakiler başlarını secdeden kaldırmaksızın “Hak gördük, Hak işittik” derler. Dede secdede duran tâliplere öğüt verir: “Allah, eyvallah, kapısında döktüğün varsa doldur. Ağlattığın varsa güldür. Yıkıtığın varsa kaldır. Doğru gez, dost kalbini incitme. Mürşide teslimi rıza ol. Yalan söyleme. Koğ koğlama. Haram yeme. Zina etme. Elinle koymadığını alma. Gözünle görmediğini söyleme. Gelme gelme, dönme dönme. Gelenin malı, dönenin canı. Riya ile ibadet, şirk ile itaat olmaz. Söylediğin meydanın, sakladığın senin. Allah eyvallah” Dedenin bu öğütlerinden sonra görgüsü yapılanlar kalkarlar. Dede tekrar onlara sorar: “Erenler meydanında, pîr huzurunda mürşide teslim oldunuz mu? Allah-Muhammed-Ali, on iki imam ve Ehl-i beyt soyuna iman ve ikrar ettiniz mi? Kazâyâ razı olup alın yazısına bağlandınız mı? Nicelerin önderi İmam Ca’fer Sâdık’ın icthadı üzere hak dediğimizi hak, bâtil dediğimizi bâtil bildiniz mi? Muhammed-Ali’nin ve ehli-i beyt’inin sevdiğini sevip tevallâ, sevmediğini sevmeyip teberrâ ettiğiniz mi? Dört kapı, kırk makam hak mı? On iki imam, yâs-ı mâtem hak mı? Sûret-i Hak’tan görünüp dünya menfaatleriyle gözünü kamaştıracak münafıkların sözlerine aldanıp erenler yolundan uzaklaşırsan mahşer günü yüzün kara olsun mu? Görgüsü yapılanlar bu sorular “Allah, eyvallah” diye karşılık verirler. Dede: “Allah-Muhammed-Ali, hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli ikrarınızda sabit kadem eyleye. Gerçek erenlerin demine hû” diye dua ederler.

Görgüsü yapılanlar dedenin önünde diz üzere otururlar. Dede sağ başta oturan tâlibin sağ elini, tâlip ise sol eliyle dedenin eteğini tutar. Öbür üç kişi birbirinin eteğinden tutarlar. Dede besmele çekerek Fetih sûresinin 10. Ayetini okur. Sonra: “Lâ fetâ illâ Ali, Lâ seyfe illâ Zülfikar. Nasrun minallahi ve fethun garib ve beşşiri’l-mü’minin. Ya Allah, ya Muhammed, yâ Ali, Pîrimiz, üstadımız Hacı Bektâş-ı Veli” der ve tâlibin sırtına erkânı sürer. Görgüsü yapılan canlar meydana niyaz edip geri geri çekilir ve yerlerine otururlar.

Artık sıra kurbanın “meydan”a getirilmesine kalmıştır. Meydana getirilen kurbanlara su ve tuz verilir. Kurban sahibi yüzü dedeye dönük biçimde sağ eli ile kurbanın sağ ön ayağını havaya kaldırır. Kurban fazla ise kurbancılar da yardımcı olur. Diğer hizmet sahiplerinden kurbancı ve sofracı kurban ve yemek işlerini ayarlar. Kurban

meydanda iken dede Sâffât sûresinin 103 ve 104. Ayetlerini okur, “Kurbân-ı Halîl, fermân-ı Celîl, tîğ-ı Cebrâil, itâat-ı İsmâil” diyerek kurbancılarla birlikte tekbir getirir. Akabinde Muhammed, Ali, on iki imam, on dört ma’sûm, Hacı Bektâş-ı Velî ve bütün müminler için dua ettikten sonra “Gökten hayırlı rahmet, yerden hayırlı bereket ihsan eyleye. Kurbanlarınızı dergâh-ı izzetinde kabul eyleye. Lokmaya sevap yazıla. Kazaları, âfetleri, belâları defetmiş ola. Dil bizden, nefes Hazreti hünkârdan ola. Nûr-ı nebî, kerem-i Ali, pîrimiz hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, gerçek erenlerin demine hû” der.³²

Bundan sonra zâkir eline sazı alıp nefes kurban düvâzı söyler. Bu üç düvâz bittiğinde sazının üstüne eğilerek “Allah! Allah!” diyerek dua alır. Dede zâkire “Allah! Allah! Hizmetiniz kabul ola, muradınız hâsıl ola. Ağzınız ağrısız ola. Dem-i hünkâr, kerem-i evliya, gerçek erenlerin demine hû” diye dua eder. Sonra ihtiyaçların karşılanması için bir süre ara verilir. Ceme iştirak edenler ihtiyaçlarını karşılarlar. Yeni hizmete çerağın uyandırılması ile başlanır. Çerağcı kandilin yakılması demek olan çerağ uyandırma işini Nûr sûresinin 35. Ayetiyle birlikte özel dualarını okuyarak gerçekleştirir. Cemde bulunanlar Hz. Muhammed ve on iki imamın isimlerini tek tek söyleyerek salavat getirirler. Dede çerağcıya: “Allah! Allah! Hizmetin kabul ola. Muradın hâsıl ola. Câbir Ensârî’nin himmeti üzerine ola. Gerçek erenlerin demine hû” diye dua eder. Sonra zâkir yine düvâz imam nefesleri okur.

Bundan sonra sağ elinde ibrik, sol elinde leğen olmak üzere ibrikçi meydana gelir, şu duayı okur: “Ben gulâm-ı haydarım. Düşmandan etmem havfu bâk. Çünkü bu hizmette örnektir bana Selmân-ı Pâk. Ber cemâli, Muhammed, kemâli, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Ali bülend râ salavat!”, İbrikçi leğeni dedenin önüne koyar. Dede şehadet parmağını leğen üzerine uzatır. İbrikçi üç damla su damlatır. Her damlatışta “Yâ Muhammed, yâ Ali” der. Sonra cemaate döner: “Erenler, hayır himmet eyleyin” diye seslenir. Cemaat, “Himmet erenlerin” diye karşılık verir. İbrikçi, dedenin parmaklarından süzülüp leğene damlayan o üç damla suyu içer. Bu sırada cemaat: “Nur olsun, iman olsun. Gittiğin yer gam kasvet görmesin. Hak Muhammed-Ali şefaatçin olsun” diye yakarır. Bundan sonra ibrikçi dâra durur. Dede ona “Allah! Allah! Hizmetin kabul, muradın hâsıl ola. Dileğini Hak-Muhammed- Ali vere. Ellerin dert görmeye, Gönlün incinmeye, Yoluna hizmet ettiğin pirinin himmeti üzerine ola. Dil bizden, nefes hünkârdan ola. Gerçeğe “hû” diye dua eder.

³² Kurban tıglama bu gün genellikle cem öncesi yapılmaktadır.

Bundan sonra düvâz imam ve tevhid nefesleri okunur. Zâkir, dededen izin alarak Hatâyi, Pîr sultan, Kul Himmet gibi üstatlardan deyişler okur. Özellikle tevhid deyişlerinde “Lâ ilâhe illallah” diyerek yakarmak önemli bir gelenektir. Uzunca devam eden bu fasıldan sonra ceme ara verilir. İhtiyaç sahipleri ihtiyaçlarını görür. Dede “edeb-erkân” diyerek cemi tekrar başlatır. Süpürgeci dâra durup duasını alır. Cemaat salavat getirir. Bundan sonra “mi’raclama” okunur. Zâkirin sazı eşliğinde,

“Geldi Cebrâil çağırıldı, Hak Muhammed Mustafa

Hak seni mi’raca ister, davete kadir Hüdâ”

mırsalarıyla başlayan mi’raclama okunur (mi’raclama “kırklar meclisi”yle ilgili rivayetin şiirleşmiş şeklidir). Mi’raclama bitince dede dua eder. Duanın sonuna doğru “kırklar semahı” çalınmaya başlar. Semaha kalkacak erenler meydana çıkar ve ilk kıtası:

“Sabah kalktım yönümü döndüm Hakk’a

Muhammed Ali’yi göreyim diye

Dünyanın gamından çektim elimi

Mürşid-i kâmile ereyim diye”

başlayıp devam eden deyiş okunur. Kırklar semahı bittikten sonra semahçılar dâra durur. Pervane adı da verilen bu hizmet sahiplerine dede: “Allah! Allah! Hayır hizmetleriniz kabul, muratlarınız hâsıl ola. Dileğinizi Muhammed-Ali vere. Döndüğünüz semahlardan hayır hasenat göresiniz. Ebû Zer el-Gıfârî ve Hz. Fâtıma’nın himmeti üzerinize olsun. Ali el-murtazâ kırklar semahına kaydede. Gerçeğe hû” diye hayır dua eder. Semahçılar yerlerine otururlar.

Semahtan sonra rehber “edeb-erkân” diye seslenir. Cem erenleri diz çöker. Saka (sucu) su dolu bir kapla dâra durur ve uzun bir dua okur. Duanın son ibarelerinde şu ifadeler geçer: “Mey olsun içenlere. Rahmet gençlere. Geçmişiz biz can u baştan erenler aşkına. Ahmed-i Muhtâr, Haydar-ı Kerrâr aşkına. Kerbelâ-yı deşt-i gamda ser verenler aşkına. Derdim yâ Ali, saka İmam Hasan, İmam Hüseyin!” Saka bu duadan sonra ocak başına su döker ve bütün isteyenlere su dağıtır. Cemdekiler “Rahmet, İmam Hasan, İmam Hüseyin” diye çağırşırlar. O anda Hüseyin için ah çekip ağlayanların cehennemden kurtulacağına inanılır. Saka cemde bulunanlara elindeki sudan avuç avuç serper. Sonra yine uzunca bir dua daha okur. Akabinde dede, sakaya hizmetinin kabul olmasını ifade

eden dua cümleleri söyler. Sonra zâkir Kerbelâ mersiyesi okur. Mersiye faslı bitince elinde ekmek ve kurban lokması ile sofracı meydana gelir ve dâra durur. Sofracı :

Evvel Allah diyelim

Kadim Allah diyelim

Geldi Ali sofrası

Hak versin biz yiyelim

Gerçeğin demine hû diyelim

der. Dede hizmetinin kabul olması için sofracıya dua eder. Yemek yenir. Bütün sofralar yemeği bitirince dede şu duayı yapar: “Allah! Allah! Elhamdülillah, elhamdülillah, sümme elhamdülillah. Ni’met-i Celîl, berekât-ı Halîl, şefâat-i resûl, inâyet-i Ali, himmet-i Velî. Bu gide, ganîsi gele. Hak-Muhammed-Ali kabul ede. Yiyene helâl, yedirene delil ola. Yiyeni, yedireni, pişirip getireni Hak saklaya. Hızır bekleye. Şey’en lillah. Allah eyvallah, hû.” Dua sırasında yemek yiyenler parmak uçlarını sofraya koyar, her dilek sonunda “Allah! Allah!” çekerler. Bundan sonra süpürgeci meydanı süpürür ve dede ona da dua eder.

Bütün bunlardan sona zâkir üç düvâz daha okur. Arkasından dede “cem birleme duası” verir. Bu duada diğer dualarda olan cümleler, on iki imam, on dört ma’sum, on yedi kemerbest, üçler, beşler, yediler, kırklar ve bütün erenlere ayrı ayrı atıf yapılarak dua edildikten sonra şöyle denir: “Cenâb-ı Hak cümlemizi münkir, münâfık şerrinden, onların düşmanlık ve mekrinden hıfz-u emîn eyleye. Dertlerimize derman, gönüllerimize iman, hastalarımıza şifa, borçlularımıza eda nasip eyleye. Gürûh-i nâciye ve zümre-i sâlihine katılmak müyesser eyleye. Nâmerde muhtaç eylemeye. Vaktimiz hayır gele. Dil bizden, nefes Şâh-ı Merdân Ali’den ola. Oturan, duran, koğsuz, gıybetsiz evine varıp yastığına baş koyan, sağ yatıp selâmet kalkan. Ali yoldaşı, Hızır kılavuzu ola. Gerçek erenlerin demine hû .”

Bütün erkân yerini aldıktan sonra razılık alınır. Cemde bulunanlar meydana niyaz ettikten sonra evlerine giderler. Dede ve diğer hizmet sahipleri kalınca, dışarıdaki bekçiler çağrılır. Rehber başta olmak üzere dede onlara dua eder. Dede: “Allah! Allah! Bâtın oldu çerâğ-ı nûr-i Ahmed. Zâhir oldu, şems-i mâh-ı Muhammed. Allah eyvallah hû dost” der. Çerağı sır eder (ışığı söndürür). On iki hizmet sahipleri hep birlikte erenler meydanına

niyaz ederek cem odasından çıkarlar. Bu suretle cem sona ermiş olur.³³ Yöresel farklılıklar olmakla birlikte özetle Cem Ayini'nin genel işleyişi şöyledir:

1. Dede, orada bulunanlara eğitici bir konuşma yapar.
2. Zâkirler, sazla deyiş çalıp söyler.
3. Süpürge(car) çalınır.
4. Post serilir.
5. Dargınlar barıştırılır, sorunlar çözümlenir, canlardan rızalık alınır.
6. On iki Hizmet sahiplerinin duaları verilir.
7. Çerağ (delil) uyandırılır.
8. Tezekâr (ibriktar) tarîkat abdesti aldırır.
9. Kurban ve lokmaların duaları verilir.
10. Dede, yol-erkân konusunda canlara bilgi verir.
11. Gerekirse kısa bir mola verilir.
12. Cem mühürlenir (secde yapılır).
13. Üç düvazimam okunur (secde yapılır).
14. Üç Tevhîd çekilir (secde yapılır).
15. Miraçlama okunur, Kırklar Semahı yapılır.
16. İstek semahları yapılır.
17. Sakka suyu dağıtılır.
18. Mersiyeler okunur.
19. Lokma ve Kurban (Sofra) hizmeti sunulur.
20. Lokmalar yenilip sofraya duası edildikten sonra Dede "Duran oturan..." duası verir. Bundan sonra da şu hizmetler yerine getirilir: Süpürge çalınır, post kaldırılır, On iki hizmet sahiplerinin duası verilir, çerağ dinlendirilir ve cem ibadeti sona erer.³⁴

Alevi topluluklar arasında Cem ayinlerinin fert ve toplum üzerinde müsbet etkiler icra etmesi beklenir. Nitekim Cemlerin yürütülmesinde değişiklikler görülmekle birlikte, amaç ve işlevin hep aynı olduğu görülür. Ceme gelen insanların kadınlık ve erkeklikleri, zenginlik ve yoksullukları, bilgililik ve cahillikleri ortadan kalkmış sayılır. Orada herkes tek can olmuştur. Cemde bulunan herkes, birbirinin kardeşidir, birbirinin bacısıdır. Kimse oraya düşmanlık duygularını taşıyarak giremez. Problemliler insanlar ceme asla alınmaz ve kimse orada geleneklere aykırı davranamaz.³⁵

Ayrıca Cem ayinlerinin bir diğer özelliği de "Düşkün"lerin bu ayinlere alınmamalarıdır.³⁶ Düşkün olarak nitelenen kimseler; haksız yere ve keyfi olarak eşini boşayan, haram kazanç sağlayan, yalancı şahitlik yapan, nefesine hakim olmayan, hırsızlık yapan, adam öldüren, vergi ve askerlik gibi vatan borcunu ödemeyen, annesine-babasına evlatlık görevi yapmayan, insanlara zarar veren, komşusunu inciten, işçi ve yetim hakkı yiyenlerdir. Böylece Cem halka zararlı insanlardan arınmış ve ahlâk ve doğruluk ilkelerinin toplulukta yaşatılması, benimsetilmesi sağlanmış olur.³⁷

³³ **Buyruk**, Nşr.: Fuat Bozkurt, İstanbul 1982, s. 151-170

³⁴ Yaman, **Alevilikte Cem**, Ufuk Matbaacılık, İstanbul 1998, s. 11-12.

³⁵ Rıza Zelyut, **Öz Kaynaklarına Göre Alevilik**, Yön Yayıncılık, 9. Baskı, İstanbul 1998, s. 183-184.

³⁶ Sefer Aytekin (Derleyen), **Buyruk**, Emek Yayınevi, Ankara 1958, s. 114.

³⁷ Yaman, **Alevilik, İnanç-Edeb-Erkan**, s. 157.

Cemlerin en önemli sosyal fonksiyonlarından birisi de Alevi insanların bu cemlerde dünya işlerinin sorgulanmasıdır. Cemler, Osmanlı döneminde Alevi halkının mahkemesi gibi çalışmıştır. Gerek kişisel sorunlar, gerek çözülemeyen ailevi sorunlar, gerekse kişinin topluma karşı sorunları; cemde görüşülür, çözüme bağlanırdı. Çözumsuzlük söz konusu olmazdı.³⁸ Nitekim günümüzde de bazı yörelerde Cemler hala bu fonksiyonlarını icra etmeye devam etmektedirler.³⁹

Her Alevi yılda bir kez görgüden geçerek hal ve gidişatının muhasebesini yapar. Bu da Cem vesilesiyle olur. Cemden önce küs ve kavgalı olanlar barıştırılır, şikayetçi olanlar dinlenir ve problemleri çözülür. Kendilerinden şikayetçi olanları cem'de bulunan canlar şikayetlerinde haklı görürlerse, şikayet edilenler onları razı etmek zorundadırlar. Kimseyle küsülü, dargın ve kavgalı kalınmaz. Birine hakları geçtiyse, ya da başkasının hakkı kendisinde kaldıysa hesaplaşır ve helallik alır. Borçları olan, görgüden önce borçlarını öderler. Görgüden geçenler işledikleri kusurlardan tövbe ederler ve manen temizlenmiş olurlar. Bunların kurbanları ancak tövbelerinden sonra ayine katılanlar tarafından yenir.⁴⁰

Bu şekilde her Alevi'nin yılda bir kez topluluğun huzurunda sorguya çekilmesiyle eleştiri-öz eleştiri mekanizması işletilmekte, topluluk üyelerinin birlik ve dayanışması güçlendirilmiş olmaktadır. Bu törenlerde Alevi-Bektaşî topluluğu kendi içlerindeki sorunları çözmeyi, iç disiplini sağlamayı, ikrar verip yola giren üyeler arasında birlik ve dayanışmayı güçlendirmeyi, yaşama biçimini sürdürmeyi, ilkeleri, değerleri, normları yaşatmayı amaçlamaktadırlar. Ayin-i Cemlerde yaşama geçen kavramlar; disiplin, demokratik ortam, katılım, kararların birlikte alınması, sevgi ve hoşgörüdür.

Bunların yanında Cemlerde belli bir disiplin içerisinde hiyerarşik bir düzen vardır. Dede; yol gösteren, kuralları yaşatan bir önder olarak en yüksek otoritedir. Rehber onun yardımcısıdır ve töreni her ikisi yönetmektedir. Törene katılanların hepsi kuralları bildiği için disiplin kendiliğinden oluşmaktadır. Hizmetler işbölümü gereği görülmektedir ve on iki hizmetin herbiri kutsaldır. Bu manada dedenin hizmeti ile süpürgecinin yada çerağcının hizmeti arasında bir fark yoktur.

³⁸ Zelyut, **a.g.e.**, s. 182.

³⁹ Ayten Kaplan, "Kongurca ve Türkali Köyü Tahtacı Cem Törenlerinde Erkan", **Folklor/Edebiyat Dergisi**, Yıl 2000, Sayı: 24, s. 191; Yıldız, **a.g.e.**, s. 135-136.

⁴⁰ Cemal Sofuoğlu, Avni İlhan, **Alevilik Bektaşîlik Tartışmaları**, T. D. V. Yayınları, Ankara 1997, s. 117; Süleyman Sarıtaş, "Alevilerin Dini İnanış ve Geleneklerine Göre Yaşam Tarzları", **Günümüzde Alevilik ve Bektaşîlik (Panel: 22.02.1992)**, T. D. V. Yayınları, Ankara 1995, s. 99.

Yaşamın her alanında birlikte olan eşler ceme de birlikte katılır ve kadınlar on iki hizmeti gören eşlerine yardımcı olmada, düvaz okumada ve semaha çıkmada tereddüt etmezler. Kadınlar törende bir arada bulunurlar, ancak hep cemal cemale (yüz yüze) otururlar. Bu törenin bir özelliği de budur. Törende “erler bacı, bacılar er” kabul edildiği için, cinsiyet ayrımı ortadan kalkmakta, herkes sadece “insan” olarak algılanmaktadır.

Cemler aynı zamanda bir kültürlenme, bir eğitim işlevi de görmektedir ve tören yeri aynı zamanda bir eğitim mekanı olarak da kullanılmaktadır. Dede ve rehberin bilgilendirici açıklamaları, eksiği, noksanı tamamlayıcı çabaları, derinliği olan sohbetleri birer eğitsel değer taşımaktadır.⁴¹

Ayrıca Cem ayinlerinde yaşanan duygusal anlar dini tecrübe olarak adlandırılan psikolojik süreçlerin yaşanmasına da vesile olabilmektedir. Özellikle Peygamber Efendimiz’in (s) gözümün nuru dediği ve çok sevdiği biricik torunları Hz. Hasan ve Hüseyin’in⁴² şehadeti ve Kербela olayıyla ilgili düvaz ve gülbanklar⁴³ okunduğunda ayine katılanların gözyaşlarına hakim olamamakta ve yoğun bir duygusal atmosfer içerisine girilmektedir. Nitekim biz de Amasya İline bağlı Gümüşhacıköy İlçesi Adatepe Mahallesi’nde katılmış olduğumuz Muharrem Cem’inde bu olaya bizzat şahit olduk. Ehl-i Beyt’e ve On İki İmam’a olan sevgi ve muhabbet akıtılan gözyaşlarıyla somut bir hal almakta dini duygular bu vesileyle tekrar canlanmaktadır. Ayrıca katılmış olduğumuz Ayin-i Cem’de ayin boyunca yapılan her dua’da Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün de zikredilmesi toplumsal birlik ve beraberlik ve Türk milletinin ecdadına vefakarlığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Cem töreninde müşahede ettiğimiz bir diğer husus da ayine gençlerin pek ilgi göstermediği özellikle orta ve yaşlı kesimin Cem’e katılmış olmasıdır. Bu durum gençler arasında dini törenlere iştirakin pek fazla olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca yapılan pek çok araştırma Cem törenlerinin eskisi gibi kutlanılmadığını hatta yaşlılar arasında “nerede o eski cemler” yorumunun yapıldığını ortaya koymaktadır.⁴⁴

⁴¹ Hüseyin Bal, “Ayin-i Cem”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 39, Mart-Nisan 1996, s. 102-103.

⁴² Hz. Peygamber’in torunlarına olan sevgisiyle ilgili olarak bkz: Müslim, “Kitabu’l-Fedailu’s-Sahabe 59”, **Sahihu Müslim**, Tahkik; Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhyai’t-Tûrasi’l-Arabi, Beyrut 1991, c. VI, s. 1882-1883.

⁴³ Gülbank, Farsça gülsesi anlamına gelmekte olup alevi anlayış içerisinde Türkçe seci ve tekrarlarla süslü olan duanın yerini tutar, onun işlevini görür.

⁴⁴ Bu konuda yapılmış diğer bazı araştırmalar için bkz; Nermin Erdentu, “Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki”, **A. Ü. Eğitim Fak. Yay.**, 2. Baskı, Ankara 1971, s. 43.; David Shankland, “Anadolu Kırsalında Alevilik ve Sünnilik”, **G. Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, çev; S. Olgun, Z. Yedigün, Sayı: 4 (Ağustos 1997), s. 23-32.

Fakat herşeye rağmen sonuç olarak Cem törenlerinin hâlâ Alevi toplumu içerisinde dini, bireysel, toplumsal ve eğitim fonksiyonları icra eden önemli bir dini ritüel olduğunu söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Atalay, Adil Ali, **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, Can Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 1998.
- Aytekin, Sefer (Derleyen), **Buyruk**, Emek Yayınevi, Ankara 1958.
- Bakır, Mahmut Riyad, **Tasavvufi Bir Kavram Olarak Cem ve Bektâşilikteki Yorumu**,
Doktora Tezi, Ankara 2001.
- Bozkurt, Fuat, **Buyruk**, İstanbul 1982.
- Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1997.
- el-Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmain b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafa**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985.
- Bal, Hüseyin, "Ayin-i Cem", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 39, Mart-Nisan 1996.
- Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları**, Ankara 1993.
- Bozkurt, Fuat, **Aleviliğin Toplumsal Boyutları**, Yön Yayınları, İstanbul 1990.
- Erdentu, Nermin, "Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki", **A. Ü. Eğitim Fak. Yay.**, 2. Baskı, Ankara 1971.
- Eröz, Mehmet, **Eski Türk Dini ve Alevilik Bektâşilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1992.
- Türkiye'de Alevilik-Bektâşilik**, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977.
- Faris, Ahmed b., **Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga**, Tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun, Daru'l-Ceyl, Beyrut 1991.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, **Türkiye'de Alevilik Bektâşilik**, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1994.
- Kanar, Mehmet, **Büyük Farsça Sözlük**, Birim Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Kaplan, Ayten, "Kongurca ve Türkali Köyü Tahtacı Cem Törenlerinde Erkan",
Folklor/Edebiyat Dergisi, Yıl 2000, Sayı: 24.
- Melikoff, Irene, **Uyur İdik Uyardılar**, çev; Turan Alptekin, Cem Yayınları, İstanbul 1994.
- Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe**, İstanbul 1998.
- Münci Baba (Mehmet Seyyat), **Tarikat-ı Aliyye-i Bektâşiye**, Sadeleştiren: Ahmet Gürtak, T. D. V. Yayınları.
- Müslim, "Kitabu'l-Fedailu's-Sahabe 59", **Sahihu Müslim**, Tahkik; Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhyai't-Tûrasi'l-Arabi, Beyrut 1991, c. VI.
- Noyan, Bedri, **Bektâşilik, Alevilik Nedir?**, Ankara 1987.

- Oytan, M. Tevfik, **Bektaşiliğin İçyüzü**, İstanbul 1979.
- Pala, İskender, “Bezm-i Cem”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, c. 6, İstanbul 1992.
- Potapov, L. P., “Göçebelerin İbtidai Cemaat Hayatlarını Anlatan Çok Eski Bir Adet”, **İ.Ü.E.F.T.D.**, XI / 15, İstanbul 1960.
- Sarıtaş, Süleyman, “Alevilerin Dini İnanış ve Geleneklerine Göre Yaşam Tarzları”, **Günümüzde Alevilik ve Bektaşilik (Panel: 22.02.1992)**, T. D. V. Yayınları, Ankara 199.
- Sezgin, Fatma, **Günümüzde Şanlıurfa Kısas Köyü Aşıklık Geleneği ve Kısaslı Aşıklar**, Çukurova Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 1998.
- Shankland, David, “Anadolu Kırsalında Alevilik ve Sünnilik”, **G. Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, çev; S. Olgun, Z. Yedigün, Sayı: 4 (Ağustos 1997)
- Sofuoğlu Cemal, İlhan, Avni, **Alevilik Bektaşilik Tartışmaları**, T. D. V. Yayınları, Ankara 1997.
- Sunar, Cavit, **Melamilik ve Bektaşilik**, Ankara 1975.
- Sümer, Ali, **Hacı Bektaş-ı Veli**, Ankara 1990.
- Şapolyo, Enver Behnan, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964.
- Yaman, Mehmet (Der.), **Buyruk, Alevi İnanç-İbadet ve Ahlâk İlkeleri**, Mannheim Alevi Kültür Merkezi Yayınları, Mannheim, 2000.
- **Alevilik, İnanç-Edeb-Erkan**, 4. Baskı, Ufuk Yayıncılık, İstanbul 1994.
- **Alevilikte Cem**, Ufuk Matbaacılık, İstanbul 1998.
- Yıldız Harun, **Amasya Yöresi Alevileri Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2003.
- Zelyut, Rıza, **Öz Kaynaklarına Göre Alevilik**, Yön Yayıncılık, 9. Baskı, İstanbul 1998.